

TANYATELEPÜLÉS ÉS A MEZŐGAZDASÁGI-TERMELÉS A DUNA—TISZA KÖZE HOMOKTERÜLETEIN

Írta: MOHOLI KÁROLY

A tanyatelepülések helyzetének vizsgálata a mezőgazdaság szocialista átalakulásával napirendre került. A tanya jövőjével kapcsolatos állásfoglalás azonban nem mindenkor vette figyelembe a természeti földrajzi adottságokat, gazdasági és társadalmi tényezőket. Országos viszonylatban a mezőgazdaság kollektivizálásával kialakult új helyzetben a hagyományos tanyarendszer elvesztette létjogosultságát.

A szocialista fejlődés eredményeképpen az utóbbi tíz év alatt megszűnt a tanyás gazdálkodási rendszer. A tanya fő funkciója lakóhely biztosítása lett, míg gazdálkodási szerepe háttáji méretekre korlátozódott. Ahol kedvező természeti és társadalmi feltételek voltak, a mezőgazdaság kollektivizálását a tanyák léte alapvetően nem akadályozta, de a termelészövetkezetek kialakulása sem okozott döntő változást az egykori tanyai településhálózatban.

Ismeretes, hogy a tanyák funkcionális szerepének változása az Alföld különböző jellegű területein eltérően érvényesült. A Tiszántúl, a Duna—Tisza köze peremterületén a nagyüzemi mezőgazdálkodás kialakításához általában kedvezőbb természeti földrajzi feltételek voltak. Az egységesebb talajviszonyok, a közel azonos felszíni formák elősegítették a nagy táblák kialakítását az egységes termelési rendszerek bevezetését.

A Duna—Tisza köze homokhátságán a nagyon eltérő minőségű, és többségében gyenge talajok, a kedvezőtlen terepviszonyok, a korábbi időkből származó belterjes kultúrák viszonylag nagy aránya, visszahúzó erőként hatnak. Következmenyként itt a tanyavilág további alakulása, funkcionális szerepe lényegesen eltér az ország egyéb területeitől. A fentiekből következik, hogy a kisüzemi módszerek alkalmazását a tanyai települések elősegítik, és így a tanya mint a termelés nélkülözhetetlen feltétele hosszabb távlatban fenntartandó.

A tanyák egy részének szükségszerű fennmaradása a fejlesztési problémák egész sorát veti fel, és éppen ez indokolja a tanyakérdés településföldrajzi és mezőgazdasági termelési feltételeinek vizsgálatát. A Homokhátság munkaerőellátásában a tanyai lakosságnak kiemelkedő szerepe van [1]. Itt a rendkívül erős széttagoltság, az alacsony gépesítettség fok következtében a mezőgazdaság kézi munkaerő-igénye messze meghaladja az országos átlagot. A munkaerőszükséglet mértékét meghaladó elvándorlást viszont csak úgy lehet csökkenteni, hogy a szolgáltatásokban, kulturális lehetőségekben, a zárt településeket megközelítő feltételeket biztosítanak.

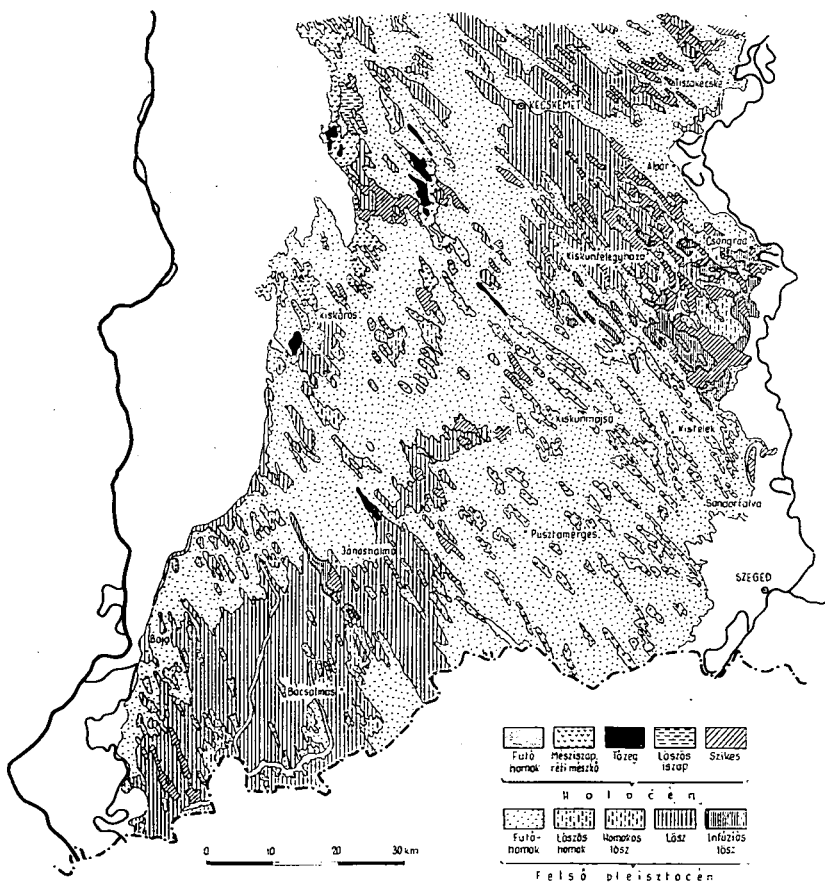
A távlati tervezés számára feladatként jelentkezik annak megállapítása, melyek azok a tanyák, tanyacsoportok, melyek fenntartásával még hosszabb ideig kell számolni. Megállapítandók azok, melyek jelenléte már is akadályozza a kedvezőbb nagyüzemi termelés feltételeinek kialakítását. Munkánkban elsősorban a mezőgazdasági munkaerőellátás szempontjainak figyelembevételével a tanyarendszer fejlődési sajátosságait, az átmeneti időszakok szükségleteit és ezzel kapcsolatban megvalósítandó feladatokat tárjuk fel.

A természeti viszonyok és a települési sajátosságok összefüggése

A települési viszonyok mindenkor szoros kapcsolatban vannak a természet-földrajzi tényezőkkel. A kedvező felszíni adottságok általában elősegítik a települések kialakulását, de fejlődésükhöz még számos közgazdasági tényező párosul. A Duna—Tisza köze rendszertelenül kialakult szórványos tanyatelepüléseinek kialakulásában a felszíni viszonyok mellett különösen fontos szerep jutott a talajnak [3]. A nagyon változatos térszíni különbségek, az eltérő talajvízszintek és főként a talajok különbözősége indokoltá tették a sokszínű kisparcellás művelési ágak kialakulását. A kipített utak hiánya, a zárt településektől való távolság, a közlekedési nehézségek, megkivánták a munkahelyen való lakást és az állandó telephely létesítését.

A Duna—Tisza köze általános lejtése északnyugat-délkelet irányú. Ezen belül azonban a domborzat nagyon változatos, és a homok mozgása következtében a térszíni felület is sokat változott. A homokmozgást, mely a XVIII. század végén egyre

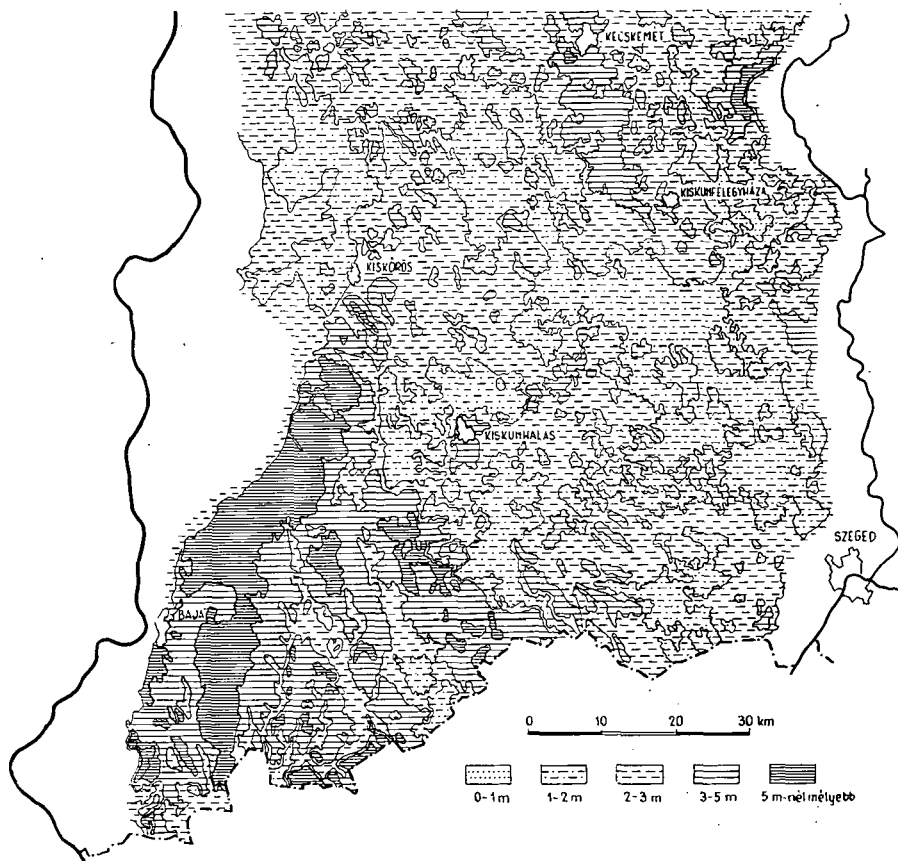
A DUNA—TISZA KÖZE DÉLI HOMOKHÁTSÁGA TALAJVISZONYAI

1. ábra

nagyobb arányúvá vált, csak futóhomok gazdasági hasznosításával lehetett megállítani. A homokmozgást kiváltó okok között fontos tényezőként hatott a termelési viszonyok és a termelési mód megváltozása. A korábban elhagyott területekre visszatelepülő lakosság, elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott. Településeit természetes vizek közelébe létesítette, de állataival a kötött talajú rét-legelő területek mellett egyre nagyobb mértékben használta fel a homoki legelőket is. Az állattenyésztés kiterjedésével az állandó tiprítás és legeltetés következtében elpusztult az ősgyep és szabaddá vált a homok [2]. Ezzel párhuzamosan a lakosság számának növekedésével mind nagyobb legelőterület alakítottak át szántóvá és a tartós szárazság mellett a szelek hatására mozgásba jött a homok. A XIX. század elejétől kezdve számos terv készült a homok megkötésére, de ezeknek csak egy része valósult meg és a végrehajtás közigazgatási egységenként nagyon eltérő volt. A legeredményesebb védekezési módszert Kecskemét városa dolgozta ki. Szélvédő erdőket telepítettek, megtiltották újabb homokos területek felszántását, majd megkezdődött a homokterületek szőlőtelepítés céljára való parcellázása. A gyümölcs- és szőlőtelepítés a Hát-ság más közigazgatási egységében is fokozatosan terjedt és ezzel együtt folyamatosan

A DUNA-TISZA KÖZE DÉLI HOMOKHÁTSÁGA TALAJVÍZVISZONYAI

2. ábra

alakultak ki a tanyák. A belterjes sok kézimunkát igénylő növénytermesztési ág helyben lakó munkaerőt kívánt meg. Bár a hatóságok hosszú ideig ellene voltak a külterületi lakott helyek kialakulásának a múlt század közepére állandósultak a tanyai lakások.

Napjainkban a változatos felszíni és talajviszonyok a nagyüzemi gazdálkodás kialakítását megnehezítik. Míg az egyedileg művelt kisparcellákon, a helyben lakók sok kézimunkával, aránylag kedvező eredményeket értek el, addig itt a nagyüzemi ültetvények éppen a természeti adottságok következtében kevésbé gazdaságosan alakíthatók ki.

A természeti viszonyok nagymértékben befolyásolták a tanyák földrajzi elhelyezkedését és a termelési szerkezetet. A gyenge minőségű talajokon folytatott szántóföldi művelés mivel megélhetést alig biztosított, soha nem jelentett vonzóerőt. Ezzel szemben azok a területek, melyek gyümölcs és szőlőtelepítésre is alkalmasok voltak már erősebb telepítési tényezővé váltak. A gazdálkodás eredményességéhez nagymértékben hozzájárult a legeltetés lehetősége is. Így sok esetben a természeti adottságok és gazdálkodási lehetőségek együttese határozta meg az építkezés helyét. Tanyák épültek a különböző irányú hátsági vonalakon, a mélyebben fekvő területek peremén, gyakran a belvizes szintek határán is. E sokszínűségből adódik a tanyák mozaikszerű elhelyezkedése, ami magával hordozza felszámolásának, illetőleg megmaradásának, és ezzel kapcsolatos közművesítésének nehézségeit.

A fentiekben említett változatosság feltétlenül megkívánja a tanyakérdéssel való sokoldalú foglalkozást. A Duna—Tisza közén a tanyakérdés megoldása koránt sem olyan egyszerű feladat, mint a Tiszántúlon, még akkor sem, ha a nagyüzemek egyre jobban terebélyesednek és kiterjedésük a mezőgazdaságilag művelt terület 88%-ra terjed ki. A kisparcellás szőlők és gyümölcsösök mellett továbbra is maradnak a be nem telepített homokterületek, a szikes legelőfoltok, ahol a nagyüzemi parcellák kialakítása nem oldható meg. Ugyanakkor a szántóföldi művelés továbbra is magában rejti a homokmozgás lehetőségét és ezzel a korszerűsítés nehézségét fokozza.

A tanyatelepülések társadalmi gazdasági vonatkozásai

A mai értelemben vett tanyák kialakulása kétségtelenül a termelési viszonyok megváltozásával kapcsolatos. A kialakulás szükségességét azonban a városok vezetői hosszú időn keresztül nem akarták elismerni és különböző tiltó rendelkezésekkel gátolták az építkezéseket. A XIX. században végbement nagyarányú agrárátalakulás — melynek során a nagykiterjedésű pusztákat felosztották, megszűntek a földközösségek, a szántóföldi művelés uralkodóvá vált — a városoktól nagy távolságokban fekvő földterületeken való gazdálkodás szükségszerűvé tette a tanya-rendszer kialakulását. Nagy hiba volt azonban, hogy a hatóságok a települések kialakítását hosszú időn át minden irányítás nélkül tervszerűtlenül hagyták. Így a városokhoz való tartozásuk továbbra is megmaradt, de tanyaközpontok alig alakultak. Csak a század végén közigazgatási és egyéb birtokpolitikai okoknál fogva segítették elő a központok kifejlődését, de ekkorra már a tanya-rendszer lényegében kibontakozott.

A tanyavilág sajátos fejlődését a XX. század elején sem irányították. Az újonnan kialakult, és nagy tanyavilággal rendelkező községek is, a városokhoz hasonló álláspontot foglaltak el. Csak a belterületek fejlesztésével törődtek, de a tanyák a költségvetésből alig részesedtek. Éppen ezért a tanyák problémája a két világháború közötti időben mind erősebben kiéleződött, de lényeges fordulat még ekkor

sem történt. Változás csak annyiban érvényesült, hogy néhány főútvonal mentén a közutaktól való építkezés távolságát írták elő. A különböző időkben megjelent rendeletek azonban ellentétesek voltak, így a tervszerűség még ezen a téren sem érvényesülhetett.

A változások szükségességét sokan látták, de a megoldásban lényeges véleményeltérések voltak [4]. Előtérbe került a tanyák fokozatos megszüntetése, és ezzel párhuzamosan a községésítés, míg mások a tanyarendszer megerősítése érdekében a gazdasági, kulturális, egészségügyi és közigazgatási viszonyok megjavítását kívánták. A tanyarendszer megszüntetésének bonyolult problémáját nem kellőképpen értékelték. Elhanyagolhatóan tekintették a tanyai lakosság ellenállását, de nem vették eléggé figyelembe a gazdasági tényezőket sem. A tanyai életviszonyok megjavítását célzó irányzat viszont csak hosszú idő alatt, nagy befektetésekkel érhetett volna el eredményt. A felszabadulással bekövetkezett történelmi fordulat, a mezőgazdaság szocialista átalakításának előtérbe kerülése új helyzetet teremtett, de a tanyarendszer még közel másfél évtizedig lényegesen nem változott, sőt a földosztással kapcsolatban számuk több tízezerrel emelkedett.

Az 1950. évi közigazgatási reform nagyobb lehetőséget biztosított a tanyai közigazgatási központok kialakításához. A városok óriási határaiban, a községek egész sora keletkezett, de a centrális települési egységek kifejlődéséhez már nem volt elegendő támogatás [5]. Ezért a kialakult községek végeredményben közigazgatási decentralizációt jelentettek. A zárt települési rendszerek csak lassan alakultak.

A tanyakérdés megoldásával kapcsolatos problémák új formában merültek fel a mezőgazdaság általános kollektivizálása után. Eléggé elterjedt felfogásként került a köztudatba a tanyák gyors felszámolódásának lehetősége. Az 1961—62-ben végzett kutatásaink és reprezentatív felméréseink azonban a feltételezéseket nem igazolták. A Bács-Kiskun és Csongrád megye homokterületein megvizsgált 470 tanya népesséviszonyait, előregedési tendenciáit figyelembe véve, a fennmaradás még nagyobb távlatban is szükségszerűnek mutatkozott. A belterjes mezőgazdasági kultúrterületek kedvezőbb korviszonyai éppen a megszűnéssel ellenkező tendenciát jeleztek. A fennmaradás sajátosságai szorosan kapcsolódtak a felszíni és talajviszonyokhoz, valamint a művelési ágakhoz.

A tanyákkal szemben elfoglalt kedvezőtlen állásponttal, melynek során az épületfelújításokat nem engedélyezték, a közművesítést elhanyagolták, az elmaradottságot konzerválták. Következésképpen a fiatalság elhagyta a mezőgazdaságot és kedvezőbb munkaviszonyok felé irányult. A tanyai gazdasági tevékenység korlátozása, az ipar vonzó hatása, rövid idő alatt alaposan megfogyasztotta a mezőgazdasági népességet, és a megmaradottak korviszonyai különösen kedvezőtlennek váltak.

A gyenge minőségű homoktalajokon a mezőgazdaság nagyüzemi átalakítása jóval lassabb és bonyolultabb feladat, mint a Tiszántúlon, ezért az itt élő tanyai lakosság még kevésbé nélkülözhető a gazdálkodásban. Itt a tanyák fennmaradását, illetőleg megszűnését erősen befolyásolja a közös gazdaság fejlettségi foka, az útviszonyok, a városok távolsága, a tanyák fekvése, állapota, villamosításának lehetősége. Éppen ezért a tanyákra vonatkozó további állásfoglalást csak az előbbi szempontok figyelembevételével lehet megtenni. Az előkészítetlen siettetés csak nehezíti a nagyüzemi gazdálkodás teljes kibontakozását és eredményes tevékenységét.

A tanyatelepülések demográfiai jellemzése

A tanyák távlati fejlődésében fontos tényezőként hatnak a népesedési viszonyok. Az 1970. évi népszámlálási adatokból kitűnik, hogy az Alföld tanyatelepülésű megyéi közül Bács-Kiskun (2,6%), Békés (1,9%), Csongrád (0,9%) természetes szaporodása mélyen alatta van az országos átlagnak (3,5%). Viszonylag kedvezőbb feltételek csak Szabolcs-Szatmár, és Hajdú-Bihar megyékben vannak. A kedvezőtlen népszaporodás szoros kapcsolatban van a mezőgazdaság szerkezetében bekövetkezett változással, a gyenge iparosodással, és a fiatalok nagyobb arányú elvándorlásával. Ezzel szemben az erősen iparosodó megyék — Borsod-Abaúj-Zemplén 8,2%, Komárom 6,6%, Veszprém 5,3% — természetes szaporodása egyre kedvezőbbé válik.

Az Alföld agrár megyéinek természetes szaporodásában azonban területenként, lényeges különbségek vannak. Az eltérések jól kimutathatók a városok, községek és tanyatelepülések között. Bács-Kiskunban a tanyás településekkel rendelkező községek, városok, születési aránya felülmúlja a nem tanyás jellegű településeket. A vándorlásokból származó lakosság növekedés azonban az utóbbiakban jóval nagyobb. Érdemes megemlíteni, hogy a Dunai-síkság, és a Bácskai-lőszhát községeiben, ahol a tanyatelepülés nem számottevő, a természetes szaporodás alig haladja meg a 0,5%-ot, ezzel szemben a Homokhátság nagyhatáru községeiben, városaiban, ahol a tanyatelepülések általánosak, ez az érték öt-hatszorosa az előbbinek. Mégis mivel a tanyákról az elvándorlás nagyobb volt, mint a községekben, ezért az említett területek lakosság száma esett vissza erősebben.

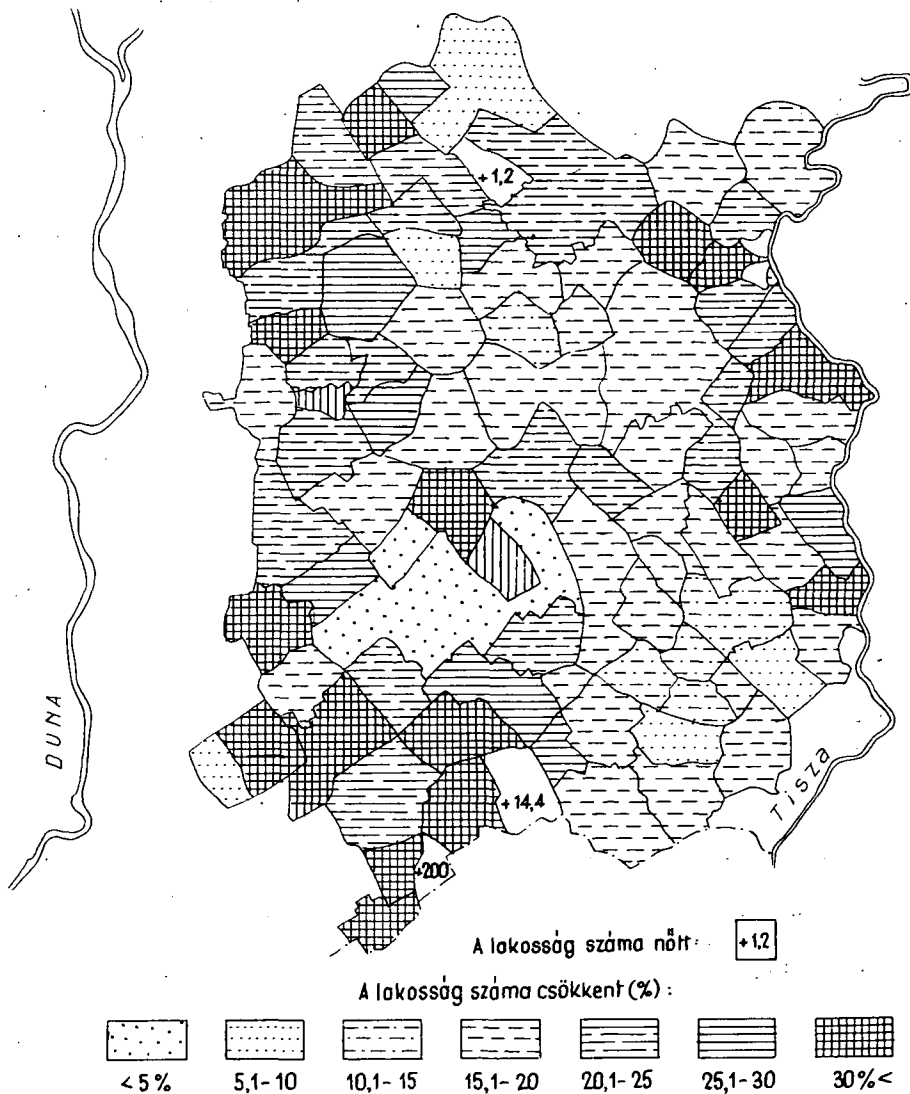
A természetes szaporodás és a tényleges népességnövekedés aránya 1960—70 között %-ban

	Természetes szaporodás	Vándorlás	Tényleges növekedés
<i>Tanyás települések</i>			
átlaga	3,4	-5,4	-2,0
községekben	3,2	-11,2	-8,0
városokban	4,1	7,4	11,4
<i>Nem tanyás települések</i>			
átlaga	0,6	-3,3	2,7
községekben	0,3	-8,6	-8,9
városokban	1,5	13,2	14,7

Bács-Kiskun és Csongrád megye homokterületeire a tanyás városok, községek jellemzők. Egykor ezek voltak a tanyarendszer kialakulásának bázisai. A lakosság innen indult ki a nagykiterjedésű puszták benépesítésére, a homok megkötésére. Ma ezzel ellentétes folyamat van, a tanyák fiataljai elhagyják a mezőgazdaságot és a városokba költöznek. A saját külterületekről és a vonzáskörzetekből történő beáramlás következtében a városok lakosságának növekedése közel háromszorosa a természetes szaporodásnak. Mivel a vonzó hatás arányos az iparfejlesztés ütemével, a Hátság középső részén legnagyobb vonzást Kecskemét gyakorolja, míg délkeleten Szeged kiemelkedő szerepe érvényesül [6]. Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas jóval kisebb hatást gyakorolnak. A kedvező iparfejlesztés érvényesülése mutatkozik a tényleges népességnövekedésben, amit az alábbi táblázat fejez ki.

A tanyás községek természetes szaporodási viszonyait vizsgálva érdekes jelenségként állapítható meg, hogy az új tanyás községek természetes szaporodása közel háromszorosa a régiaknek. Ezzel szemben viszont az elvándorlás értéke az új tanyás-községekben több mint kétszeresen haladja meg a régi alapítású községekét. A homokterületek külterületi népessége még ma is jól őrzi ősi vitalitását és a megye természetes szaporodásának legfontosabb tényezője. A magas elvándorlás ugyanakkor arra

A KÜLTERÜLETI NÉPESSÉG SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA 1960-70. KÖZÖTT

3. ábra

mutat, hogy főként a fiatalok, a régi feltételeket már nem tartják kielégítőnek és ezért városokba költöznek [7].

A fentiekkel kapcsolatos a tanyai és általában a külterületi lakosság számának nagyarányú változása. Bács-Kiskun megyében 1960—70 között a nagy külterületekkel rendelkező városokban a tanyai népesség aránya a 30,7%-ról 20,3—26,9%-ra esett vissza, 108 község határában 36%-ról 29%-ra csökkent. Ennek ellenére a megye külterületi népességének aránya még ma is országos viszonylatban kiemelkedő (28,7%), és kereken százötvenezer embert jelent. Ennél jóval kisebb értékű az országos vi-

Tanyás településű városok népesség változása 1960—1970 között

	Népesség		Term. szaporodás	Vándorlás	Tényleges növekedés
	1960-ban	1970-ben			
Kecskemét	66 388	77 484	3078 fő 4,6%	8018 12,1%	11 096 16,7%
Kiskunfélegyháza	33 126	34 127	1222 fő 3,7%	−211 −0,7%	1 001 3,0%
Kiskunhalas	26 226	28 447	734 fő 2,8%	1487 5,7%	2 221 8,5%

szonylatban második helyen álló Csongrád megye aránya. A lakosság 20,6%-a, kereken 90 ezer fő él a külterületen. Békésben a külterületi népesség már csak 15,7%-os.

A külterületi lakosság számának változása területenként is nagy különbséget mutat. A régi tanyás községekben 23%, az új nagy külterületi népességű községekben 18%. Sajátos kép alakult ki a nagyobb városok környékén fekvő községekben. Kecskemét környékén fekvő 11 település külterületi népessége 1960—70 között csak 16,3%-kal csökkent, ezzel szemben Kiskunhalas környéki 7 községben ez az arány 23,5%-os. Megállapítható, hogy mindkét város közvetlen vonzó hatást gyakorol környezetére és ezzel párhuzamosan hozzájárul a lakosság foglalkozás szerinti átrétegződésére, de az áttelepülésben a közlekedéscsökkentő adottságnak is fontos szerepe van, és éppen ebből származnak a nagy eltérések. Kecskemét körzetében fekvő községek közötti, vasúti kapcsolata jóval kedvezőbb, mint Kiskunhalasé és a napi ingavándorforgalom lehetősége határozottan mérsékli az áttelepülések ütemét. Ehhez hozzájárul a városkörnyéki mezőgazdaság nagyobb fejlődési üteme és a jobb értékesítési lehetőség.

A külterületi népesség vándorlásának ütemében a különböző jellegű szövetkezeti típusokban is némi különbség adódik. A túlnyomóan mezőgazdasági termelőszövetkezeti területeken a 10 év alatti elvándorlás 22—23%-os, de a főként szakszövetkezeti községek határában is eléri a 20%-ot. Ez arra mutat, hogy a fiatalokra a földtulajdon, és a mezőgazdasági munka már egyáltalában nem gyakorol vonzóerőt és a különféle szövetkezeti típusok mezőgazdasági munkaerő megkötése közel azonosra vált.

A városok fejlettségi foka, és a közlekedési viszonyok hatása mutatkozik a külterületi lakott helyek korcsoportviszonyaiban. Az erősen fejlődő városok külterületi lakosságában a fiatalság aránya kedvezőbb, mint a községekben. A községek főként az idősebb korosztályokat tartják meg, míg a városok határában a fiatalság megmaradása nagyobb arányú.

A városok és községek külterületi korcsoport arányát az alábbi táblázat fejezi ki.

	6—14	15—29	30—49	50—59	60 éven felüliek
	évesek				
	% -os megoszlása				
Kecskemét	24,8	24,6	25,4	9,5	15,4
Kiskunfélegyháza	23,7	22,8	25,5	11,3	16,7
Kiskunhalas	26,5	20,9	23,4	10,0	19,2
Városok átlaga	24,6	23,3	25,1	10,1	16,7
Községek átlaga	23,6	21,7	26,3	11,1	17,4

A legkedvezőbb arány Kecskemét külterületén van, ahol a lakosságnak csaknem fele (49,4%) 30 éven aluli. Ezzel szemben a községekben az azonos korú lakosság csak 45,3%-ot ér el, ami a falusi munkaképes lakosság erősen fogyatkozó létszámára utal.

A tanyatelepülés és a mezőgazdasági termelés

A mezőgazdaság szocialista átalakulásával, a tanyatelepülések megváltozott helyzetével kapcsolatban egyre jobban előtérbe kerül az emberi munkaerővel való ellátottság biztosítása. A munkaerő készlete egyben lakásproblémákat vet fel, ami a tanyák megszűnésével kapcsolatban a szocialista szektor különböző területein eltérő állásfoglalást érvényesít.

Az állami gazdaságok nagybirtokokból, közép és nagyobb paraszti birtokokból létesültek, bár kisparaszti tanyás gazdaságok is betagosításra kerültek. Az egységes nagyüzemi feltételek kialakításánál viszont éppen ezek a tanyák okoztak nehézségeket. Az állami gazdaságok egységesen elutasító álláspontra kerültek a tanyákkal szemben, mert azok jelenlétükkel megbontják a nagyüzemi táblákat, állataikkal jelentékeny kárt okoznak, ugyanakkor fertőző góccokat alkotnak és megnehezítik a korszerű növényvédelem alkalmazását. Ezért az állami gazdaságok mindent elkövetnek annak érdekében, hogy minél hamarabb megszabaduljanak a tanyáktól. A feladat megoldását az is sürgeti, hogy a tanyákon élők már mind kevesebb munkaerőt jelentenek. Többnyire idős emberek lakják, akikre már tartósan nem számíthatnak, mások kizárólag lakóhelyként használják és ipari munkahelyeken dolgoznak. Az állami gazdaságok rendszeres munkaerőellátását már csak a majorsági, és községi települések biztosítják. Éppen ezért messzemenően támogatják a beköltözőket, másrészt majorsági épületek létesítésével nagy áldozatokat hozva alakítják ki állandó munkásszállományukat. Ennek ellenére az ipari munkahelyek vonzása is érvényesül. Érdemes megemlíteni, hogy a községbe való betelepülés iránt nagyobb a vonzódás, mint a majorságba, annak ellenére, hogy mindkét terület a megkívánható infrastruktúrát biztosítja. A faluba költözés szabad munkavállalást biztosít, ahol az ipari munkahelyek csábító hatása is jól érvényesül, míg a majorság erősebben az állami gazdaságokhoz fűz és egyben nagyobb kötöttséget jelent a munkavállaló részéről. A különböző érdekellettek érvényesülése területenként elég eltérő és szoros kapcsolatban van a távolabbi környezet iparfejlettségi szintjével.

A tartós munkaerőalkotás biztosítását szolgálják a külterületi iskolák korszerűsítései, napköziotthonok építése, valamint egyéb kulturális lehetőségek létrehozása.

Míg a fejlett állami gazdaságokban a tanyával kapcsolatos állásfoglalás egyértelműen negatív, addig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jelenlegi fejlett-

ségi szintjén ez koránt sem egyértelmű. Az állami gazdaságok munkaadó-alkalmazotti viszonyával szemben itt a tanya helyzetét a szövetkezethez kapcsolódó tagsági viszony határozza meg. Ez a kapcsolat a Duna—Tisza köze homokterületein kedvező, az együttműködés a szövetkezetek és tanyák között a kölcsönösségen alapul.

A szövetkezeti tagok 58%-a tanyán él, de vannak olyan üzemek is, ahol minden tag tanyai lakos. Így ezeken a területeken tanyaellenes akció megindításának reális alapja nincs. A tanyán élők tagként való megtartása alapvető szövetkezeti érdek. Fokozza a szövetkezet és a tanya közötti kapcsolat egységét a háztáji gazdálkodás és a különböző részes művelési módok nagy elterjedtsége. A termelőszövetkezeti tagság megtartása érdekében a szövetkezet sokoldalú támogatást nyújt a tanyán élő tagok részére. Minél kedvezőtlenebbek a természeti adottságok, annál nagyobb az elvándorlási hajlam, éppen ezért fokozottabb segítségnyújtásnak kell érvényesülni, hogy a helybenmaradás feltételei megjavuljanak. Ennek érdekében a termelőszövetkezetek segítik a háztáji gazdaságok eredményességét, biztosítják a felvásárlást, a nagyüzemi felárak elérését.

A tanyák és szövetkezet kapcsolatában a földrajzi elhelyezkedésnek is fontos szerepe van. Az útmenti sortanyák még a legfejlettebb gazdálkodási viszonyok mellett is eltűnhetnek, ugyanakkor a szórványtanyákkal való kapcsolat a fejlődés ütemével egyenes arányban romlik.

Viszonylag legkedvezőbb a kapcsolat a szakszövetkezetekben. Itt a tanya szerves része, tartozéka a szövetkezetnek. A szövetkezet közös célja a nagyüzemi rész fejlesztése mellett a tagság minél szélesebb körű kielégítése. A közös gazdaság munkaerőellátása itt is alapvető célkitűzés. A munkaerőhiány elsősorban abból adódik, hogy a tagok főként saját területeiket művelik és a közös gazdálkodásból kivonják magukat.

A különböző szocialista szektor termelési viszonyait vizsgálva összefoglalóan megállapítható, hogy a gyengébb természeti adottságok, a változó talajviszonyok között gazdálkodó mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a tanyák továbbra is szerves részként a nagyüzem keretében maradnak és a tartós együttélés kedvezőbb feltételeinek kialakítására kell törekedni.

A tanyavilág fennmaradását, illetőleg megszűnését befolyásoló tényezők

Az előzőekben rámutattunk a tanyák különböző szektorokban elfoglalt helyzetére. A következőkben a nagyobb távlatban való fennmaradást elősegítő tényezőket vizsgáljuk.

A Duna—Tisza köze homokterületein a tanyák megmaradásának legjelentősebb hatótényezője a kiterjedt háztáji gazdálkodás. Szükségessége a jelen viszonyok mellett nem is vitatott és országos viszonylatban itt a legszükségesebb.

A termelőszövetkezetek nagy része sokoldalúan támogatja a háztáji gazdálkodás fejlődését, bár általánosan elismerik munkaerőelvonó hatását, és az állatállomány kártételét. Sok helyen az erőltetett háztáji gazdálkodás arra irányul, hogy falusi családi házra valót gyűjtsenek össze, amit előbb vagy utóbb a beköltözés, majd a szövetkezet elhagyása követ. Az utóbbi jelenség főként a fiatalok körében gyakori, bár nem általánosan elterjedt. A háztáji gazdálkodás ebben a vonatkozásban vizsgálva nem jelent szilárd támaszpontot, mert jelentős eredmények elérését, csak az olyan tartós megfeszített munka biztosítja, amire már kevesen vállalkoznak. A szocialista szektor vonatkozásában a nagyüzemi gépesített gazdálkodás kedvezőbb

feltételei csökkentik a háztáji gazdálkodás jelentőségét, de a tartós együttlét még itt is hosszabb ideig szükséges.

A tanyák további fennmaradása szoros kapcsolatban van a munkaerőforrás helyi biztosításával. Mivel a homokterületeken a nagyüzemileg nem művelhető szőlők, gyümölcsösök következtében a jövőben is a kézimunkaerőigényes kultúrák maradnak egyik fő üzemágként, azért a tanyai munkaerő továbbra sem nélkülözhető. Az ilyen munkaerő szükségessége mellett szólnak a kedvezőtlen terepviszonyok, a változatos talajadottságok, ahol a nagyüzemi táblák nem alakíthatók ki és a gépésítés sem alkalmazható kellő eredményességgel.

A helyben lakó tanyai munkaerő mellett különösen fontos szerepe van a családi művelésnek. Részes műveléssel nyílik lehetőség a belterjes kultúrák fenntartására, fejlesztésére. Ugyancsak a tanyán marad alkalom arra, hogy a nyugdíjkorhatárt elérők is tovább tevékenykedjenek, legtöbbször a háztájiban, de esetenként a részesművelésben is. A belterületekre való beköltözéssel mindkét lehetőség erősen csökken, több esetben teljesen megszűnik. Ezzel párhuzamosan ellenérvek is felmerülnek, melyek a háztáji gazdálkodás ellen szólnak. Ezek közül elsősorban a kollektív gazdálkodás keretén kívül lekötött munkaerő említhető. A nagyobb jövedelem elszívó hatással van a közös gazdálkodástól, így sok esetben szövetkezetellenes. Fokozza az ellentétet a szomszédos szakszövetkezetben való munkavállalás.

A tanyák megmaradásával kapcsolatban hatótényezőként számítható a parasztság hagyományokhoz való kötődése. Érvényesülése azonban egyre jobban gyengül. A fiataloknál már alig, idősebbek egy részénél sem eléggé erős, ezért marasztaló tényezőként a jövőben már kevésbé vehető figyelembe.

A tanyakérdés vizsgálatában nem megvetendő a lakás funkciójának betöltése sem. Bár eléggé általános megfogalmazásként hat, mégis igen nagy jelentőségű. Bács-Kiskun homokterületein mintegy 40 ezer a szegedi járásban 16 ezer külterületi lakás van. Ez több, mint négy Duna—Tisza közti város lakásállománya együttvéve. Ezek a közigazgatási egységek számára alig jelentenek különösebb kommunális költséget, így megszüntetésük csak a belterületek arányos fejlesztése mellett lehetséges.

A tanyákkal szembeni bomlasztó tényezők közül alapvetőnek a mezőgazdaság nagyüzemi rendszerre való áttérését tartjuk. Ennek ellenére érvényesülése területenként eltérő, sőt nem is mindenütt egyértelmű.

Jelentősen ható tényező a kisüzemi termelés elmaradottsága, a magas termelési költség, ami még a szakszövetkezetek területén is egyre jobban érvényesül, és főként a fiatalokat visszariasztja a mezőgazdasági munkától. Ezzel egyidőben a gazdaságok leépülnek, és velük a tanyák fokozatos bomlása is érvényesül.

Az utóbbi két évtizedben jelentős szerkezeti változások következtek be a tanyai lakosság foglalkozási viszonyaiban is. Korábban a tanyavilág egységes homogén terület volt, melyben mindenki a mezőgazdasághoz kötődött. Ezzel szemben a mai tanyai lakosság nem jelent feltétlenül agrár foglalkozást, és a jövőben egyre inkább erősebben érvényesül itt is a foglalkozási átrétegződés. Bács-Kiskunban az aktív keresők 25%-a, a szegedi járásban 21,6%-a kivált a mezőgazdaságból és az iparban, közlekedésben és szolgáltató ágakban helyezkedett el. A nem mezőgazdasági foglalkozásúak aránya a kedvezőbb ipafejlődés és közlekedési adottságok következtében a városok tanyavilágában közel kétszerese a községekének. Ebben a vonatkozásban a Duna—Tisza közén Kecskemét áll az első helyen, ahol az agrárfoglalkozásúak aránya 50% alá csökkent. Magas (32%-os) az érték a kecskeméti járás városkörnyéki községeiben, míg a kiskőrösi járásban csak 16%-os. Megemlítendő azonban, hogy

a foglalkozási átrétegződés egyre jobban érvényesül a zárt településektől távol fekvő külterületeken is.

Erős bomlasztó tényezőként hat a tanyavilág elhanyagoltsága és ezzel ellentétben érvényesülő igénynövekedés. Még ma is fennáll a hátrányos megkülönböztetés, a tanyák bővítési, felújítási tilalma, ami elavult egészségtelen lakásokban való életre kényszeríti a tanyai lakosságot. Még nagyobb problémát jelent a nagy területen nem érvényesíthető közművesítés. A villamosvezetékek csak a sortanyákat érintik, így a többiek kulturális elmaradottsága továbbra is megmarad. E tényekre pedig fokozottan reagál a felnövekvő új nemzedék, mely megszakítja kapcsolatát a múlttal, és egyre nagyobb arányokban ipari pályákra jelentkezik, és ezzel végleg megválízik a hagyományos tanyától. Ugyanakkor a tanyán főként azok maradnak, akik nem szándékoznak továbbtanulni. A gyengén képzett parasztfiatalok viszont kevésbé emelik a mezőgazdaság színvonalát.

A tanyavilág felbomlásának jelentős kísérőjelenségeként említhető a tanyai lakosok belterületi családi ház szerzése. Különösen a fiatalok részéről indult meg ilyen irányú törekvés, mely kezdetben még kétlakiséget jelent, de végső célkitűzésében a tanyai léteztől való megválást eredményezi. Az átköltözés ütemét erősen befolyásolják a telekárak, és az építkezési lehetőségek. Mivel a falvak kedvezőbb átmenetet nyújtanak a tanyai településekből a zárt rendszerbe, ezért nagyobb vonzóhatásuk és az építkezések aránya is meghaladja a városokét. Az ipari munkaerőt igénylő városok a peremtelepülések létesítésével igyekeznek vonzó hatást gyakorolni. A nagyobb bankbetéttel rendelkező parasztság fokozottan vásárol kész házakat a városokban és községekben egyaránt, és ezzel az áttelepülés ütemét fokozza.

A tanyavilág távlati képe

A tanyavilágban lejátszódó általános bomlási folyamatok a tanyák földrajzi elhelyezkedése szerint eltérő módon érvényesülnek. Ennek megfelelően a tanyák fenntartásának lehetőségét külön kell értékelnünk. Legkedvezőbb helyzetben vannak a már közepes infrastruktúrával ellátott fejlesztésre kijelölt külterületi lakott helyek. A közztál, villanyal és alapfokú szolgáltatással ellátott tanyacsoportok életképesek, szükségyszerűek, így tartós fennmaradásukkal lehet számolni.

A nagyüzemi gazdálkodás feltételeit biztosítják az állami gazdaságok külterületi lakótelepei. Ezek nagyobb része az új építkezések eredménye, ahol már figyelembe vették a távlati fejlődés követelményeit. Kedvező infrastruktúrával rendelkeznek, és zárt egységet alkotva, a külterületi lakott helyek sajátos formáját képviselik.

Az előbbihez hasonló jellegűek a nagyobb termelőszövetkezetek majorságai. Az ilyen közművekkel ellátott készenléti telepek a helyi munkaerő lekötésére kedvező feltételeket teremtenek, de csak mérsékelt továbbfejlődésükkel lehet számolni. A szövetkezet lakásainak használata az adott munkahelyhez köt, és a szabad munkavállalás lehetősége elenyészővé válik, ezért sokan nem kívánnak ilyen jellegű telepekre beköltözni. Ugyanakkor a termelőszövetkezetek mintegy 30%-ának vezetősége éppen a munkaerő helyhez kötése céljából a lakótelepek bővítését szeretné megvalósítani.

A külterületi lakott helyek között viszonylag kedvező helyet foglalnak el a kiépített utak mentén fekvő tanyasorok. Előnyös helyzetüknél fogva gazdaságosan közművesíthetők, így a tanyavilág fejlődőképes részeinek tekinthetők. Átmeneti lakóhelynek is tekinthető, ahol a mezőgazdasági és ipari munkaerő egyaránt lakhat.

Magában rejti a szövetkezeti munkaerő helyben lakásának előnyeit, ezért a szórványtanyák áttelepülési formájának is tekinthető.

A kiépítetlen utak tanyasorai ugyancsak kevésbé akadályozzák a nagyüzemek tevékenységét, de fennmaradásukat nagymértékben befolyásolja a fő utaktól való távolság, a dűlőutak állapota, és a villamosíthatóság. Mivel az itt lakók a nagyüzemek számára nélkülözhetetlen munkaerőt jelentenek, a tartós együttélést kell biztosítani. Az ilyen tanyák villamosítása egyben szövetkezeti érdek is, ezért különös figyelmet érdemelnek.

A kisebb tanyacsoportok jövőjét főként a fő útvonalakhoz való fekvés és a villamosíthatóság határozza meg. Ennek megfelelően a fejlesztési lehetőségüket is előbbi feltételek szabják meg.

A rendszertelenül települt szórványtanyák jövője sem egyértelmű. Legnagyobb részük a nagyüzemi gazdálkodást hátráltatja, ezért a termelőszövetkezetek állami gazdaságok a megszüntetésüket kívánják. A rendkívül változó domborzatú, eltérő taviszont lajviszonyok nem kedveznek a nagyüzemi gazdálkodásnak, azért az ilyen helyeken a tanyák még hosszabb ideig is fennmaradhatnak. Másol a szórványtanyák a szövetkezetek munkaerőtartalékaiként számítanak, ezért van átmeneti létjogosultságuk.

Különleges helyzetben vannak a szakszövetkezeti tanyák. Szétszórt elhelyezkedésük, a lazább szervezeti egységben, amennyiben nem zavarják a nagyüzemi parcellák kialakítását, még hosszabb ideig megmaradhat. Felbomlásukat a szövetkezeti forma megváltozása siettetni majd, de addig is ezen tanyák létszáma erősen csökken, mert a fiatalság számára már nem jelent elegendő vonzóerőt.

A tanyatelepülések és a mezőgazdasági termelés kapcsolata

A Duna—Tisza közti homokhátság az ország legagrárabb jellegű területe. A szántó föld aránya elmarad ugyan az országos átlagtól és főként tiszántúli megyéktől, de a szőlő és gyümölcsösök területi részesedése egyedülálló.

A rendkívül változatos természeti feltételek, a gyenge minőségű talajok, a szétszórt gyümölcs- és szőlőkultúrák, a tanyás települések, megnehezítették a nagyüzemi gazdaságok kialakulását. Épp ez az oka annak, hogy Duna—Tisza közén van az ország legnagyobb méretű sajátos keverék termelési rendszere. Határozott nagyüzemi formát csak az állami gazdaságok értek el, a termelő szövetkezetek egy jelentős részében még kisüzemi módszerekkel is termelnek. A szakszövetkezetekben a nagyüzemi táblák kivételével csaknem kizárólagosan a kisüzemi módszerek maradtak fenn.

A megváltozott birtokviszonyok megbontották a munkaerőviszonyokat. A korábban földhöz kötött parasztság szabad munkaerőként léphetett fel más népgazdasági ágakban és ezzel kezdetét vette a homokterületek másik nagy problémája a munkaerő biztosítása.

A munkaerőviszonyok tekintetében a legkedvezőbb helyzetben az állami gazdaságok vannak. Kialakulásuk a homokterületeken elsősorban nagyobb szőlőterületekhez fűződött. Ezekhez kapcsolódtak a különböző területű szántóföldi művelésű középirtokok és kisparaszti gazdaságok. A nagyon változatos összetétel hosszú ideig megnehezítette az egységes termelési profil kialakítását. Az állókultúrák létesítésére való törekvésük azonban sikerrel járt és az utóbbi 10 év alatt mintegy 10 ezer ha nagyüzemi művelésre alkalmas szőlőt, gyümölcsösöt létesítettek. A múlt nagyon tagolt vetésszerkezetét felszámolták és 4—5 szántóföldi növény termesztésére rendezkedtek be. Magas fokú gépesítést, fejlett agrotechnikát, műtrágyázást

alkalmazva a termésátlagokat viszonylag rövid idő alatt kétszeresre emelték. A takarmánytermesztés nehézségei azonban nem kedveztek a nagyüzemi állattenyésztés kialakításának. Ezért a juhtenyésztés kivételével az állatállomány keveset fejlődött.

Az állami gazdaságok külterületi lakótelepeiken, a még területükön fekvő tanyákon viszonylag tartós munkaerővel rendelkeznek. Mivel a kézi munkaerő további növelésére lehetőség nincs, ezért a szántóföldi termelési ágakban való fokozott gépesítéssel kívánják munkaerőhiányukat leküzdeni. Jóval kisebb lehetőség van azonban a munkaiányes kultúrák bővítésére, és azok időszakos csúcsgényének kielégítésére. Ennek ellenére általános munkaerőhelyzetük a kollektív gazdaságok között a legkedvezőbb. A dolgozók több mint 60%-a 40 év alatti, míg a 60 éven felüliek aránya csak 2—3%. Az alacsony átlagéletkor azt bizonyítja, hogy az állami gazdaságok tartósan kötött munkaerővel rendelkeznek, és az ipari foglalkoztatottsággal is versenyképesek.

A homoki termelőszövetkezetek termelési színvonala nagyon eltérő. Az elaprózott termelési egységek, a különböző talajviszonyok, a kisüzemi szőlő- és gyümölcs kultúrák megnehezítik a gépesítést, így a szövetkezetek krónikus munkaerőhiánnyal küzdenek. Fokozza a nehézséget az erősen felaprózott települési rendszer, és az, hogy a tanyán élők egyre nagyobb aránya már nem vesz részt rendszeresen a mezőgazdasági termelésben. Egyre növekszik az egy főre eső termőterület, ugyanakkor tovább romlanak a korviszonyok. 1971-ben a termelőszövetkezeti tagok 44%-a elérte a nyugdíjkorhatárt, vagy jóval felette van. Az átlagos életkor 53 év feletti, és az egész Homokhátságon mindenütt meghaladja az 50 évet. Ugyanakkor a nők rendkívül magas aránya (38%), arra vall, hogy a férfi munkaerők jelentős hányada már nem a mezőgazdaságban tevékenykedik.

A sajátos természeti adottságok, a gazdálkodási nehézségek következményeként általánossá vált a részes művelés bevezetése. Itt csaknem kizárólagosan kisüzemi módszerekkel, de a család valamennyi tagjának túlnyújtott munkaidejével kétségtelen jó eredményeket érnek el, de a fejlődés útja mégsem lehet ez. A sajátos művelési mód bevezetésével főként a régi kisüzemi állókultúrákat sikerült megtartani és jövedelmezővé tenni. A részes művelést egyéb munkaerőigényes termelési ágak sem nélkülözhetik, bár fokozatos csökkentése egyre jobban időszerűvé válik. A fiatalabb dolgozók a sok kézi munkát nem kedvelik, az idősebbek számára pedig egyre nehezebbé válik a kívánalmak teljesítése.

A kedvezőtlen körülmények következménye, hogy a homoki termelőszövetkezetek több mint 60%-a ma is gyengén működik és támogatásra szorul. Még ma is gyakoriak az egyesülések, nagyobb egységek kialakítására törekednek, hogy termelési feltételeiket megjavíthassák.

Mivel a termelőszövetkezetek munkaerőviszonyai egyre jobban romlának, alapvetően fontos feladatként jelentkezik a tagok megtartása, kedvezőbb feltételek közötti helybentartása. Tekintve, hogy a szövetkezeti tagság kevés kivételtől eltekintve tanyákon él, ezek lakás feltételeit kell megjavítani. Ennek első módja a villamosítás minél szélesebb körben való megvalósítása.

Jóval kedvezőbb helyzetben vannak a szövetkezetekben működő, ipari kiegészítő vállalkozások. A saját élelmiszeripari, és egyéb könnyűipari üzemekbe már a fiatalok is szívesen állnak be és ezzel a termelőszövetkezeti tagság általános összetételét minden vonatkozásban javítják.

Az ország szakszövetkezeti tagságának több mint fele (38 ezer) Bács-Kiskun megyében működik. Ezek csaknem kizárólag a homokterületeket foglalják magukba. A Homokhátság 17%-a tartozik a szakszövetkezetekhez. A szőlő és gyümölcs-

kultúrákban való részesedések azonban 31%, tehát tevékenységüket a belterjes kultúrák határozzák meg.

A szakszövetkezetekben egymás mellett van a kis- és nagyüzem. Területének 75%-át egyéni parasztgazdaságok foglalják el, és ennek megfelelően a szövetkezet tevékenységében ma még a kisüzem tölti be a vezető szerepet. A szövetkezet számos előnyt jelent a paraszti termelő számára. Gépi művelést biztosít a termelésben, segítséget nyújt az értékesítésben, üzemi szolgáltatásokban részesíti a tagokat. A szakszövetkezet alapcélkitűzése; a közös gazdaság területének és általános tevékenységének bővítése területileg megoldható, de ugyanakkor a munkaerővel való ellátás nehézségei fokozódnak. Elköltözéssel, tanyák megszűnésével újabb területek szabadulnak fel a magángazdálkodásból, de mégsem válik mindenkor lehetővé a nagyobb táblák kialakítása.

A szakszövetkezetek nagyobb részének fő profiljában a kisüzemi művelésre szoruló hagyományos szőlő- és gyümölcsültetvény áll. A régi kultúrák további fenntartása nagyjelentőségű, népgazdasági szempontból kétségtelenül hasznos, de termelésük drága. Fokozottan áll az előbbi megállapítás a szántóföldi termesztésre. A gépesítés, és egyéb beruházások hiányában a termésátlagok gyengék, a termelés veszteséges. Ennek következtében egyre gyakoribb jelenség, hogy a tagok gyengébb minőségű földjeikről lemondanak, vagy csak azt tartják meg, amit intenzíven tudnak művelni. Az apró parcellák felhasználása azonban gazdaságosan nem lehetséges, ezért egy részük parlagon marad.

Jóval kedvezőbb irányban fejlődik a szakszövetkezetek kollektív része. A közös gazdaságok területének 16%-án már nagyüzemi szőlő- és gyümölcs ültetvény van. Ezek továbbfejlesztése a tagok által nyújtott évi befizetésekből biztosított, korszerű művelésük, megfelelő gépesítéssel megoldott, bár a munkaerőproblémák itt is jelentkeznek. A tagok egyre kevesebb munkaórát töltenek el a közös gazdaságban és főként nagyon csökken a rendszeresen dolgozók létszáma.

A munkaerő helyzet távlati alakulása az egész szakszövetkezeti rendszerre hatást gyakorol. Egyrészt mint fentebb említettem a tagok létszáma csökken, másrészt a tagok viszonyai erősen romlanak. Különösen kedvezőtlen a helyzet Kecskemét és Kiskunhalas városok területén fekvő szakszövetkezetekben.

A szakszövetkezeti tagok korösszetétele (1971-ben)

Terület	18—30	31—50	51—60	60 éven felüliek %
	évek %			
Kiskunhalas	3,3	21,4	24,3	51,0
Kecskemét	4,4	29,2	19,1	47,3
Kecskeméti járás	7,5	27,1	27,0	38,4
Kiskunhalasi járás	5,0	25,2	29,5	40,3
Kiskőrösi járás	10,1	29,9	24,1	35,9

A korcsoportviszonyok romlása a Homokhátság egész területén érvényesül, még a viszonylag kedvező helyzetben levő kiskőrösi szakszövetkezetekben sem emelkedik a fiatal belépők száma. Az ötven éven aluli tagok aránya már nem haladja meg a 40%-ot, és ugyanakkor a nyugdíjkorhatárt elérteké is közel ennyi. A rendkívül szórt településekhez kötődő kisüzemi gazdálkodás már alig nyújt érdeklődést a fiatalok számára. Ipari szakmát sajátítanak el és végleg búcsút mondanak a mezőgazdaságtól.

A fentiekből adódóan határozottan felmerül a szakszövetkezetek további fejlődésének kérdése. A tanyákkal erősen felszabdalt különböző térszínű, és talajviszonyú parcellák nehezen hozhatók nagyüzemi termelési szintre, mégis ebben az irányban kell előre haladni, esetleg legelők kialakításával. Ismeretes, hogy már ma is egyre jobban terjed az elhagyott szántókból, ritkábban szőlőkből származó parlag. Éppen ezért a tanyakérdés és szakszövetkezeti termelés az elkövetkező évek egyik legfontosabb megoldandó problémája lesz. A fejlődés kedvező irányba való terelése érdekében elsősorban a közös gazdálkodás területét és szintjét kell emelni és vele párhuzamosan olyan feltételek teremtenők, melyek elősegítik a szórt tanyák megszűnését.

A kedvezőbb körülmények között tevékenykedő szakszövetkezetekben már elérték az 50%-os kollektív gazdálkodási területi arányt. A gépesíthető álló kultúrák nagyarányú bevezetésével, az élelmiszeripari mellékágak létesítésével, a színvonalas szakszerű vezetéssel már olyan feltételeket alakítottak ki, melyek lehetővé teszik a magasabb rendű szövetkezeti forma bevezetését. Ezzel megnyitják az utat az egységes szövetkezeti forma kialakításához.

A tanyai lakosság átalakulásának kulturális sajátosságai

A felszabadulást követő új életforma különböző területeken való megnyilvánulása szoros kapcsolatban van a mezőgazdaság átalakulásával. A gazdálkodás megváltozása szoros kapcsolatba került az iskoláztatással, a szakképzéssel és az általános kulturális helyzet alakulásával. A Duna—Tisza köze homokterületeit éppen a tanyavilág sajátosságaiból származóan az ország egyik legelmaradottabb területének tekintették. Különösen hátrányos helyzetben volt a külterületi iskoláztatás. A rendkívül szórt településekhez tartozó egy-két tanerős osztatlan iskolák nem nyújthattak megfelelő szakmai ismereteket és gyakorlatilag lehetetlenné tették a továbbtanulást. Igaz azonban az is, hogy éppen a múlt hagyományaiból származóan, csekély volt az ilyen irányú igény.

Bács-Kiskun egész területén levő általános iskolai hálózatnak (434 iskola) 61%-a (234) a Homokhátság külterületén fekszik. Az összes tanyai iskolák száma 184. Ezek felszereltsége ma még nagyon gyenge. A legutóbbi időig különös hátrányt jelentett a villamosítás hiánya. Még 1970-ben is 138 iskolából hiányzott a villanyvilágítás. A tanyavilág általános kulturális színvonalának felemelése érdekében azonban 1972 év végére végrehajtották a megye egyik legjelentősebb iskolaügyi feladatát, az iskolák villamosítását [8]. Ezzel kétségtelen nagy lépést tettek a kulturális centrummá való kialakítás érdekében, de az oktatás színvonalának nagyobb arányú emelését nem oldották meg. Az iskolák legnagyobb részében egyre inkább csökken a tanulólétszám és ennek következtében az alsótagozatos gyermekek nagy része továbbra is összevont oktatásban részesül. A tanyavilág felsőtagozatos osztályai-ban a szakrendszerű oktatás csak 5—10%-os, ami rendkívül nagy szintvonalkülönbséget eredményez a kül- és belterületi oktatás között. Jelentős eredményekre vezetett a körzeti iskolák kialakítása és főként a kollégiumokban való elhelyezés. Ez azonban a tanyavilág fiataljainak csak alig több, mint a felét érinti. Az 1971—72. tanévben Bács-Kiskun egész területén 2972, — ebből a Homokhátságon 2938 — felsőtagozatos tanuló nem részesült szakrendszerű oktatásban. A nélkülözhetetlen korszerűsítés csak a körzetesítéssel és ezzel kapcsolatos 80%-os kollégiumi elhelyezéssel oldható meg. A 2140 tanuló részére építendő férőhelyek mellett 41 új tanterem beállítása válik szükségessé.

Az elnéptelenedő bezárt iskolákból származó alsótagozatos tanulók körzeti iskolákban való elhelyezéséről is gondoskodni kell. Az 1960—71 között megszűnt 55 egytanerős iskola mellett az elkövetkező években még legalább 10—12 bezárásával lehet számolni.

A tanyavilág általános kulturális helyzete a széttagoltság ellenére az utóbbi két évtizedben jelentősen megváltozott. Bár az iskolai végzettségben lényeges emelkedést még nem értek el (a felnövekvő fiatalok 85—90%-a csak általános iskolai tanulmányokat végzett és a nyolcadik osztályt csak 34%-ban végezték el) mégis a művelődésügy iránti érdeklődés szélesebb körűvé vált. Legnagyobb fejlődést a rendszeres újságolvasás jelent. A tanyák 71%-ába napi vagy hetilapot járatnak, a kölcsönkönyvtárak forgalma 1960—70 között több mint kétszeresére emelkedett. A rádióhallgatás csaknem teljessé vált, és a körzeti iskolák, kulturális központok, televízió látogatóinak száma is örvedetesen emelkedett. A villamosítással szinte egyidőben emelkedik az egyéni előfizetők száma.

Az általános műveltségi színvonal emelését a körzeti iskolák mellett, néhány tanyaközpontban önálló művelődési házzal, az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben közművelődési célt szolgáló helyiségekben segítik elő. Önálló művelődési központok létesítése főként a könnyebben megközelíthető községek, városok közelében nem gazdaságos [9]. A művelődésügyi felmérésekből megállapítható, hogy falusi kultúrházak kihasználtsági foka alig éri el a városok 35—40%-át. Több helyen a drága létesítmények kihasználatlanul állnak, mert a kulturális igények nem merülnek fel olyan szinten, mint elvárhatnánk.

Az általános művelődésügyi szint emelése érdekében mind nagyobb feladatok várnak a tanyai települések kollektív gazdaságaira. A termelés színvonalának emelése mellett társadalmi feladatukká kell, hogy válják a közművelődés emelése, mert csak ezzel párhuzamosan várható a mezőgazdasági lakosság szakmai színvonalának emelésére irányuló törekvés megvalósítása.

IRODALOM

- [1] KSH Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyei évkönyvei. 1960, 1970, 1971.
- [2] MOLNÁR F.: A homoki szőlőtermelés és korszerűsítése. Bp. 1961.
- [3] MOHOLI K.: A Duna—Tisza köze déli része felszíni és talajvízviszonyai a gyümölcsstermesztésre való felhasználhatóság szempontjából. Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl., 207—215, 1963.
- [4] Városépítési Tudományos és Tervező Intézet: A tanyavilág helyzete és a tanyapolitika feladatai Bács-Kiskun megyében (Kézirat), 1971.
- [5] Városépítési Tudományos és Tervező Intézet: Csongrád megye településhálózat-fejlesztési terve. (Kézirat), 1970.
- [6] Bács-Kiskun megye gazdasági és kommunális fejlődésének 25 éve. Kecskemét, 1970.
- [7] MOHOLI K.: Dél-Alföld gazdasági fejlődésének sajátosságai napjainkban. Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl., 161—174, 1970.
- [8] Bács-Kiskun megyei Tanács V. B.: Az általános iskolai kollégiumi ellátottság helyzetéről és fejlesztésének feladatairól. (Kézirat), 1972.
- [9] Csongrád megyei Tanács V. B. Tervosztálya: A tanyán élő lakosság helyzete. 1972.

ХУТОРСКОЕ ПОСЛЕНИЕ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО НА ПЕСЧАНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ МЕЖДУ РЕК МИ ДУНАЯ И ТИССЫ

К. Мохош

Исследование положения хуторских поселений в связи с преобразованием сельского хозяйства стало актуальным. За последние 10 лет исчезла система хуторского землепользования и главной функцией хутора стало обеспечение жилой площадью. Существование хуторов в основном не препятствовало коллективизации сельского хозяйства, но и образование кооперативов не изменило решающим образом хуторскую систему поселения. Изменение функциональной роли хуторов осуществилось по разному на территориях Альфельда различного характера, но на песчаных территориях между Дунаем и Тиссой возникло особенное положение.

Разнообразные природные условия нашей территории, выращивание интенсивных сельскохозяйственных культур, посевных разбросанно и занимающих большую территорию, действуют как тормозящие силы. Применение здесь методов ещё общераспространённого мелкого производства имеет тесную связь с хуторским поселением, поэтому хутор, как необходимое условие производства, должен существовать и в будущем.

Задачей перспективного планирования будет определение того, что с существованием каких хуторов, хуторных групп мы должны считаться — это требует продолжительного времени и намечание тех, которые уже препятствуют созданию условий для крупного хозяйства.

В нашей работе мы исходим из того, что принимая во внимание особенности развития хуторной системы с точки зрения обеспечения рабочей силой сельского хозяйства, в потребностях переходного периода и в связи с этим осуществляемые задачи.

Географическое положение хуторов определяют природные условия, возможности хозяйствования и вытекающее из этого производственная структура. По причине разнообразия хуторов расположение их мозаично, и это включает в себе трудности их устранения или оставления, и в этом последнем случае их урбанизации.

Количество естественного прироста населения в деревнях с хуторским поселением, в окрестностях городов почти в два раза больше среднего балла нехуторских поселений. Однако в прежних численность переселения больше.

Существование хуторов выступает как одно из условий обеспечения местной рабочей силой, именно поэтому точки зрения различных социалистических секторов иногда существенно расходятся.

Государственные хозяйства единогласно против хуторов, но между кооперативом и хуторами имеется тесная связь. Основным интересом кооператива является сохранение людей являющихся его членами и проживающих на хуторах. Более благоприятное положение в специализированных кооперативах, где хутора являются органической частью кооперативов.

Хуторная система находится в тесной связи с обеспечением местной рабочей силой, всё-таки она в состоянии распада. На это влияют отсталость мелкого производства, высокие издержки производства, тяжёлое положение с жилищем, недостатки урбанизации, рост потребностей.

Процесс разложения, происходящий в хуторном мире, осуществляется по-разному в зависимости от географического положения хуторов. В самом выгодном положении находятся намеченные на развитие поселения далёких жилых районов, государственных хозяйств и фермы кооперативов. Более большая перспектива развития тех хуторов, которые построены вдоль дорог и прочие хуторные ряды. Несистематически построенные разрозненные хутора означают запас рабочей силы специализированных кооперативов, поэтому их существование может быть и перспективным.

В нашей области всё большей проблемой является обеспечение рабочей силой. В этом отношении в выгодном положении только государственные хозяйства, тогда как в других двух отраслях именно с изменением хуторных и общих культурных отношений становится всё труднее обеспечение постоянной рабочей силой.

Решение потребностей в рабочей силе делает возможным удовлетворение общей электрификацией, более выгодными условиями квартир, распространение культуры. Будущее сельскохозяйственного производства *Homokhátság* тесно связано с осуществлением перечисленных условий.

GEHÖFTSIEDLUNGEN UND LANDWIRTSCHAFTLICHE PRODUKTION IN DEN SANDGEBIETEN DES DUNA-TISZA-ZWISCHENSTROMLANDES

K. Moholi

Untersuchungen über die Lage der Gehöftsiedlungen sind mit der sozialistischen Umwandlung der Landwirtschaft an die Tagensordnung getreten. Während der letzten 10 Jahre hat das System der Landwirtschaft im Rahmen der Einzelgehöfte aufgehört und die Hauptfunktion der letzteren ist eher die Sicherung des Wohnsitzes geworden. Das Bestehen der Gehöfte hat im wesentlichen die Kollektivisierung der Landwirtschaft nicht behindert, aber auch die Errichtung der Produktionsgenossenschaften hat keine entscheidende Veränderung in dem einstigen Gehöft-Siedlungsnetz hervorgerufen. Die Wandlung der funktionellen Rolle der Gehöfte ist in den verschieden gearteten Gegenden der Ungarischen Tiefebene (Alföld) in unterschiedlicher Weise zur Geltung gekommen und in den Sandgeländen im Zwischenstromland zwischen Duna und Tisza in eine besondere Situation geraten.

Die äusserst wechselvollen Naturverhältnisse unseres Gebietes, die grosse Flächen einnehmenden, sporadischen Inzuchtulturen, wirken in der landwirtschaftlichen Entwicklung als retrahierende Kraft. Die Anwendung der hier noch allgemein verbreiteten kleinbetrieblichen Methoden steht in enger Korrelation zu den Einzelgehöftssiedlungen und so müssen diese Gehöfte — als unerlässliche Bedingung der Produktion — noch auf längere Frist erhalten bleiben.

Als Aufgabe für die perspektivistische Planung erscheint die Feststellung dessen, welche Gehöfte oder Gehöftgruppen es sind, mit deren Aufrechterhaltung noch für längere Zeit gerechnet werden muss und welche schon jetzt den Ausbau der günstigeren grossbetrieblichen Voraussetzungen behindern.

In der Arbeit werden vor allem unter Berücksichtigung der Gesichtspunkte der Versorgung mit landwirtschaftlichen Arbeitskräften die Entwicklungsbesonderheiten des Gehöftesystems, die Bedürfnisse der Übergangsperiode und die in Verbindung damit zu lösenden Aufgaben dargetan.

Die geographische Anordnung der Einzelgehöfte wurde durch die Naturverhältnisse, die landwirtschaftlichen Möglichkeiten und die sich daraus ergebende Produktionsstruktur bestimmt. Aus dieser *Buntheit* ergibt sich die mosaikartige anordnung der Einzelgehöfte, welche ihre Auflöserung oder ihr Weiterbestehen — und im letzteren Falle die Schwierigkeiten ihrer Kommunalisierung — bestimmt bzw. beinhaltet.

Die natürliche Fortpflanzung in den über Gehöftsiedlungen verfügenden Dörfern und Städten beträgt über das Zweifache des Durchschnittes in jenen ohne Gehöftsiedlungen. Die Abwanderungsrate ist allerdings in den ersteren grösser.

Die Existenz der Gehöftsiedlungen erscheint gleichsam als eine Voraussetzung der Versorgung mit lokalen Arbeitskräften und daher gestaltet sich die Stellungnahme der verschiedenen sozialistischen Sektoren wesentlich abweichend.

Die Staatlichen Landwirtschaften sind ausgesprochen gegen die Einzelgehöfte, während zwischen Produktionsgenossenschaften und Einzelgehöften eine innige Zusammenarbeit besteht. Hier bedeutet die Erhaltung der in der Gehöftwelt Lebenden als Mitglieder ein grundlegendes Interesse der Genossenschaft. Noch günstiger liegen die Verhältnisse im Falle der Fachgenossenschaften, wo die Gehöfte einen organischen Bestandteil der Genossenschaften darstellen.

Die Gehöftesiedlung steht in engem Zusammenhang mit der Sicherung der Arbeitskräftequellen und dennoch ist sie in Auflösung begriffen. Hier wirken sich die Rückständigkeit der kleinbetrieblichen Produktion, die hohen Herstellungskosten, die nachteilige Wohnungsverhältnisse, das Fehlen kommunaler Einrichtungen und das Ansteigen der Ansprüche aus.

Der sich in der Gehöftwelt abspielende Zersetzungsprozess macht sich je nach der geographischen Lage in unterschiedlicher Weise geltend. Am günstigsten liegen die Dinge in den zur Weiterentwicklung vorgesehenen, bewohnten Aussenbezirken, in den Wohnsiedlungen der Staatlichen Landwirtschaftsbetriebe und den Maiereien der Produktionsgenossenschaften. In weiterer Perspektive lebensfähig sind die entlang ausgebauter Strassennetze liegenden Gehöfte und Reihensiedlungen.

Die systemlos zerstreuten Einzelgehöfte bedeuten hauptsächlich die Arbeitskräfte-reservens der Fachgenossenschaften, weshalb ihre vorübergehende Existenzberechtigung auch von längerer Dauer sein kann.

In unserem Gebiet wird die regelmässige Sicherung von Arbeitskräften zu einem stetig wachsenden Problem. Diesbezüglich befinden sich lediglich die Staatlichen Landwirtschaften in einer günstigeren Lage, während in den beiden anderen Zweigen dies wegen der Änderung der dörflichen und der allgemeinen kulturellen Verhältnisse immer schwieriger wird.

Eine Lösung des Problems der Arbeitskräftebeschaffung ist möglich durch allgemeine Elektrifizierung, günstige Wohnungsangebote und Hebung der kulturellen Verhältnisse. Die Zukunft der landwirtschaftlichen Produktion des Sandrückens ist aufs engste mit der Erfüllung dieser Forderungen verknüpft.